

شیعه و قرآن

(قرآن در منظر و عملکرد شیعیان امامی)

علی امین رستمی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
ویراسته و تصحیح

۱۳۹۶

سرشناسه	: امین رستمی، علی، ۱۳۳۳ -
عنوان و نام پدیدآور	: شیعه و قرآن: قرآن در نظر و عملکرد شیعیان امامی / علی امین رستمی.
مشخصات نشر	: قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۴۶۰ ص.
فروست	: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶. تاریخ: ۷۲.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۰۸۲-۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیا.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: قرآن -- بررسی و شناخت.
موضوع	: Qur'an -- Surveys
موضوع	: قرآن - تأویل.
موضوع	: Qur'an -- Hermeneutics
موضوع	: تفاسیر شیعه.
موضوع	: Qur'an -- Shiite hermeneutics
موضوع	: شیعه - عقاید.
موضوع	: Shia'h -- Doctrines
شناسه افزوده	: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
رده بندی کنگره	: ۹ش ۸الف/ BP۹۸
رده بندی دیویی	: ۱۷۲۶/۲۹۷
شماره کتاب شناسی ملی	: ۴۷۳۱۶۳۸

شماره ردیف ۱۳۱۲
شماره موضوعی ۷۲-تاریخ
۱۳۹۶-۴۳

■ شیعه و قرآن: قرآن در منظر و عملکرد شیعیان امامی

- مؤلف: علی امین‌رستمی
- ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- چاپ: پاپیروس
- نوبت چاپ: اول
- تاریخ چاپ: تابستان ۱۳۹۶
- قیمت: ۳۳۰۰۰ تومان

- دفتر مرکزی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸
- تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۳۲۲۶
- شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید مئیری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲
- تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱
- شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۴۲۹

فهرست مطالب

مقدمه معاونت پژوهش	۱۶
پیشگفتار	۱۹

بخش اول: قرآن در منظر تشیع امامی

فصل اول: جایگاه قرآن و تکیه شریعت به آن

۱. اهمیت و جایگاه قرآن در میان شیعیان امامی	۲۸
۱-۱. قرآن در نگاه رهبران معصوم شیعه علیهم السلام	۲۹
۱-۱-۱. کتاب هدایت و سرچشمه ایمان	۲۹
۱-۱-۲. بهترین همراه برای رسیدن به سعادت	۳۰
۱-۱-۳. دستاویزی مطمئن برای گمراه نشدن	۳۱
۱-۱-۴. شایسته بهره‌گیری و پیروی	۳۲
۱-۲. تعظیم و تکریم قرآن	۳۵
۲. قرآن منبع شریعت نزد شیعیان امامی	۳۸
۲-۱. قرآن سرچشمه معارف شیعی	۳۹
۲-۲. قرآن؛ منبع احکام شرعی	۴۱
۲-۳. قرآن؛ میزان و معیار سنجش معارف تشیع	۴۴

فصل دوم: نزول قرآن

۱. تبیین واژه «نزول» ۴۹
۲. آغاز نزول قرآن ۵۰
۳. کیفیت نزول وحی ۵۲
- ۳-۱. نزول دفعی و تدریجی قرآن ۵۵
- ۳-۲. حکمت نزول تدریجی ۵۹
- ۳-۲-۱. حکمت‌های نزول تدریجی نسبت به شخص رسول اکرم (ص) ۵۹
- ۳-۲-۲. حکمت‌های نزول تدریجی نسبت به خود قرآن ۶۰
- ۳-۳. حکمت‌های نزول تدریجی نسبت به مردم ۶۰
۴. سبب یا شأن نزول ۶۱
- ۴-۱. فایده و اهمیت اطلاع بر شأن نزول ۶۲
۵. ترتیب نزول ۶۳

فصل سوم: حجیت وجوه اعجاز قرآن

۱. حجیت قرآن ۶۷
- ۱-۱. قرائن دال بر تواتر قرآن ۶۸
- ۱-۱-۱. وجود انگیزه فراوان برای نقل قرآن ۶۸
- ۱-۱-۲. اهتمام پیامبر (ص) و مسلمانان به حفظ قرآن ۶۹
- ۱-۱-۳. اهتمام پیامبر (ص) و مسلمانان به کتابت و جمع قرآن ۷۱
- ۱-۱-۴. تحدی قرآن ۷۳
۲. وجوه اعجاز قرآن ۷۴
- ۲-۱. واژه اعجاز ۷۴
- ۲-۲. ضرورت معجزه ۷۵
- ۲-۳. تناسب معجزات با شرایط زمان ۷۶
- ۲-۴. ویژگی‌های انحصاری قرآن نسبت به سایر معجزات ۷۸
- ۲-۴-۱. فرهنگ آفرینی ۷۸

۷۹	۲-۴-۲. جاودانگی
۸۰	۲-۴-۳. تازگی و طراوت
۸۰	۲-۴-۴. قابلیت دسترسی
۸۱	۲-۵. وجوه اعجاز قرآن
۸۱	۲-۵-۱. شخصیت آورنده قرآن
۸۲	۲-۵-۲. فصاحت و بلاغت (اعجاز بیانی)
۸۵	۲-۵-۳. آموزه‌ها و معارف عالی (اعجاز معانی)
۸۶	۲-۵-۴. هماهنگی و عدم اختلاف
۸۸	۲-۵-۵. نبرهای غیبی
۹۰	۲-۵-۶. طرح مسائل دقیق علمی
۹۳	۲-۶. اعجاز قرآن از نظر علمای شیعه

فصل چهارم. تحریف‌ناپذیری قرآن

۱۰۴	۱. واژه تحریف
۱۰۴	۲. انواع تحریف
۱۰۴	۲-۱. تحریف معنوی
۱۰۵	۲-۲. تحریف لفظی
۱۰۶	۳. اتهام اعتقاد شیعه به تحریف قرآن
۱۰۸	۴. تحریف‌ناپذیری قرآن از دیدگاه شیعه
۱۰۸	۴-۱. دلالت قرآن بر تحریف‌ناپذیری آن
۱۱۰	۴-۲. شواهد تاریخی بر عدم تحریف قرآن
۱۱۲	۴-۳. دلالت سیره رهبران معصوم شیعه بر عدم تحریف قرآن
۱۱۵	۴-۳-۱. ارزیابی روایات تحریف
۱۱۸	۴-۴. دیدگاه فقهای شیعه درباره مصونیت قرآن از تحریف
۱۲۱	۴-۵. ادله علمای شیعه بر عدم تحریف قرآن
۱۲۱	۴-۵-۱. قرآن و اهل بیت علیهم السلام دو یار جدانشدنی

- ۴-۵-۲. قرآن، میزان سنجش معارف تشیع امامی ۱۲۳
- ۴-۵-۳. قرآن دلیل حقانیت مذهب تشیع امامی ۱۲۴
- ۴-۵-۴. استدلال به لزوم قرائت سوره کامل در نماز ۱۲۴

فصل پنجم: تفسیرپذیری قرآن و مفسران حقیقی آن

۱. واژه تفسیر ۱۲۸
۲. ضرورت تفسیر ۱۲۸
۳. امامان شیعه و مفسران حقیقی قرآن ۱۳۱
- ۳-۱. علما و امیر مؤمنان، علی علیه السلام، در تفسیر و علوم قرآن ۱۳۱
- ۳-۲. اعلامیت اثنا عشرگانه در تفسیر قرآن ۱۳۷
۴. امتیاز تفاسیر شیعه ۱۴۲

فصل ششم: تأویل در قرآن

۱. واژه تأویل ۱۴۵
۲. تأویل ممدوح و مذموم ۱۴۹
۳. عالمان به تأویل قرآن ۱۵۱
- ۳-۱. دلایل برخورداری راسخان در علم از تأویل آیات ۱۵۳
- ۳-۲. چند نکته ۱۵۴
۴. امامان معصوم علیهم السلام مرجع رفع اختلافها در تفسیر و تأویل قرآن ۱۵۶
- ۴-۱. مصحف امیر مؤمنان، علی علیه السلام، و تأویل قرآن ۱۵۹
- ۴-۲. امامان معصوم علیهم السلام و نمونه‌هایی از تأویل قرآن ۱۶۰
- ۴-۲-۱. تعیین مصداق آیه ۱۶۰
- ۴-۲-۲. توسعه مفهومی یا جری و تطبیق ۱۶۱
- ۴-۲-۳. بیان معنای باطنی آیات ۱۶۳
- ۴-۲-۴. بیان مصداق باطنی آیات ۱۶۴

فصل هفتم: محکم و متشابه

۱. معنای محکم و متشابه ۱۶۷
۲. تفسیر آیات متشابه ۱۶۹
۳. حکمت آیات متشابه در قرآن ۱۷۱
۴. فایده آیات متشابه ۱۷۳

فصل هشتم: ناسخ و منسوخ

۱. واژه نسخ ۱۷۷
۲. امکان نسخ ۱۷۸
۳. انواع نسخ ۱۸۰
 - ۳-۱. نسخ متن آیه و حکم آن ۱۸۰
 - ۳-۲. نسخ متن آیه بدون نسخ حکم ۱۸۰
 - ۳-۳. نسخ حکم آیه بدون نسخ متن ۱۸۰
 - ۳-۳-۱. نسخ قرآن به قرآن ۱۸۲
 - ۳-۳-۲. نسخ قرآن به سنت ۱۸۲
 - ۳-۳-۳. نسخ قرآن به اجماع ۱۸۲
۴. تعداد آیات منسوخ ۱۸۳
۵. حکمت نسخ ۱۸۳

فصل نهم: اختلاف قرائت‌ها و دیدگاه‌ها

۱. پیدایش قرائت‌ها ۱۸۸
۲. دیدگاه شیعه درباره قرائت‌های مختلف ۱۸۹
۳. توازن قرائت و عدم آن ۱۹۳

بخش دوم: عملکرد تشیع امامی و قرآن

فصل اول: نگارش قرآن

۱. امیر مؤمنان، علی (ع) و نگارش قرآن ۲۰۰

- ۱-۱. چگونگی نگارش قرآن توسط امیر مؤمنان، علی علیه السلام ۲۰۱

فصل دوم: جمع آوری و تدوین قرآن

۱. معانی جمع قرآن ۲۰۷
۲. جمع آوری قرآن توسط امیر مؤمنان، علی علیه السلام ۲۰۹
- ۱-۲. ویژگی‌های مصحف امیر مؤمنان، علی علیه السلام ۲۱۴
- ۲-۲. سرانجام مصحف امیر مؤمنان، علی علیه السلام ۲۱۷
۳. مصاحف منسوب به امامان معصوم علیهم السلام ۲۱۹
۴. مصحف ابی بن کعب ۲۲۰
۵. نقش امیر مؤمنان، علی علیه السلام در یکسان‌سازی نسخ قرآن در زمان عثمان ۲۲۱

فصل سوم: صیانت قرآن از تحریف

۱. رسول اکرم صلی الله علیه و آله و صیانت از قرآن ۲۲۵
۲. امامان شیعه علیهم السلام و صیانت از قرآن ۲۲۷

فصل چهارم: قرائت قرآن

۱. شناخت واژه‌ها ۲۳۶
۲. مهم‌ترین قاریان نخستین ۲۳۸
- ۱-۲. امیر مؤمنان، علی علیه السلام، برترین قاری قرآن ۲۳۸
- ۲-۲. ابی بن کعب ۲۴۱
۳. تشیع و قراء سبعه ۲۴۲
- ۱-۳. عاصم بن ابی النّجود ۲۴۳
- ۱-۱-۳. شخصیت عاصم و منزلت او در قرائت ۲۴۳
- ۲-۱-۳. قرائت عاصم به روایت حفص و ماندگاری آن ۲۴۶
- ۲-۳. حمزه بن حبیب کوفی ۲۴۸
- ۳-۳. علی بن حمزه کسائی ۲۴۹

- ۳-۴. عبدالله بن کثیر (ابن کثیر) (م. ۱۲۰ق) ۲۵۰
- ۳-۵. ابو عمرو بن علاء ۲۵۰

فصل پنجم: اصلاح رسم الخط و خوش‌نویسی قرآن

۱. اعراب و نقطه‌گذاری قرآن ۲۵۳
۲. خوش‌نویسی قرآن ۲۵۹

فصل ششم: تفسیر قرآن

۱. رهبران معصوم شیعه: اولین مفسران قرآن ۲۶۶
۲. اصول و روش‌ها در تفسیر امامان شیعه ۲۶۹
- ۲-۱. تفسیر قرآن به قرآن ۲۶۹
- ۲-۲. تفسیر قرآن به سنت ۲۷۵
- ۲-۳. ارجاع متشابهات به محکمات ۲۷۸
- ۲-۴. تفسیر و تبیین واژه‌های قرآنی ۲۸۰
- ۲-۵. تبیین آیات از راه بیان مصداق ۲۸۳
- ۲-۵-۱. مصداق خاص ۲۸۴
- ۲-۵-۲. مصداق عام ۲۸۴
- ۲-۵-۳. مصداق اتم ۲۸۵
- ۲-۵-۴. مصداق باطن یا تأویل آیه ۲۸۶
- ۲-۶. استفاده از تمثیل ۲۸۷
- ۲-۷. تبیین آیات به کمک برهان عقلی ۲۸۸
- ۲-۸. تفسیر آیات از راه شرح جریان‌های تاریخی ۲۸۹
- ۲-۹. استفاده از اسباب نزول ۲۹۰
- ۲-۱۰. پرهیز از امور ظنی و احتمالی در تفسیر ۲۹۰
- ۲-۱۱. توجه به مسائل اعتقادی آیات ۲۹۱
- ۲-۱۲. اعتقاد به جاودانگی قرآن ۲۹۲

- ۲۹۳..... ۲-۱۳. پرهیز از رجوع یا استناد به اقوال اهل کتاب
- ۲۹۴..... ۳. آثار تفسیری امامان شیعه
- ۲۹۵..... ۳-۱. امیر مؤمنان، علی علیه السلام و تفسیر قرآن
- ۳۰۰..... ۳-۲. امام حسن و امام حسین علیهما السلام و تفسیر قرآن
- ۳۰۱..... ۳-۳. امام سجاد علیه السلام و تفسیر قرآن
- ۳۰۲..... ۳-۴. امام باقر علیه السلام و تفسیر قرآن
- ۳۰۳..... ۳-۵. امام صادق علیه السلام و تفسیر قرآن
- ۳۰۴..... ۳-۶. تفسیر منسوب به امام عسکری علیه السلام
- ۳۰۷..... ۳-۷. تفسیر امام هادی علیه السلام یا همان تفسیر امام عسکری علیه السلام؟
- ۳۱۰..... ۴. مفسران شیعی
- ۳۱۰..... ۴-۱. طبقات مفسران شیعی
- ۳۱۱..... ۴-۲. مفسران صحابی شیعی
- ۳۱۲..... ۴-۲-۱. عبدالله بن عباس
- ۳۱۶..... ۴-۲-۲. عبدالله بن مسعود
- ۳۱۸..... ۴-۲-۳. ابی بن کعب
- ۳۱۹..... ۴-۲-۴. جابر بن عبدالله انصاری
- ۳۲۰..... ۴-۳. مفسران شیعی در عصر ائمه
- ۳۲۰..... ۴-۳-۱. میثم تمار (م. ۶۰ ق)
- ۳۲۱..... ۴-۳-۲. سعید بن مسیب (م. ۹۴ ق)
- ۳۲۲..... ۴-۳-۳. سعید بن جبیر (م. ۹۵ ق)
- ۳۲۴..... ۴-۳-۴. یحیی بن کثیر (م. ۱۰۵ ق)
- ۳۲۴..... ۴-۳-۵. عطیه بن سعد عوفی (م. ۱۱۱ ق)
- ۳۲۵..... ۴-۳-۶. شهر بن حوشب اشعری (م. ۱۱۱ ق)
- ۳۲۵..... ۴-۳-۷. جابر بن یزید جعفی (م. ۱۲۸ ق)
- ۳۲۷..... ۴-۳-۸. زید بن اسلم غدوی (م. ۱۳۶ ق)
- ۳۲۸..... ۴-۳-۹. عطاء بن سائب (م. ۱۳۶ ق)

- ۴-۳-۱۰. ابان بن تغلب (م. ۱۴۱ق) ۳۲۸
- ۴-۳-۱۱. ابو حمزه ثمالی (م. ۱۴۸ یا ۱۵۰ق) ۳۲۹
- ۴-۳-۱۲. عبدالرحمن بن زید (م. ۱۸۲ق) ۳۳۱
- ۴-۳-۱۳. ابن همام صنعانی (م. ۲۱۱ق) ۳۳۱
۵. تفاسیر شیعی در عصر غیبت امام معصوم علیه السلام ۳۳۲
- ۵-۱. تفسیر حَبیری (م. ۲۸۶ق) ۳۳۲
- ۵-۲. تفسیر فرات کوفی (زنده تا ۳۰۷ق) ۳۳۳
- ۵-۳. تفسیر عیاشی (م. حدود ۳۲۰ق) ۳۳۴
- ۵-۴. تفسیر نعمانی (م. پس از ۳۲۴ق) ۳۳۵
- ۵-۵. تفسیر ابن عباس (زنده تا ۳۲۸ق) ۳۳۷
- ۵-۶. تفسیر قدس (م. ۳۲۰ق) ۳۳۷
- ۵-۷. تفسیر شیخ صدوق (م. ۳۸۰ق) ۳۳۸
- ۵-۸. تفسیر حقائق التأویل فی ششاد التنزیل (قرن ۴) ۳۳۹
- ۵-۹. امالی سید مرتضی (م. ۴۳۶ق) ۳۳۹
- ۵-۱۰. تفسیر التبیان فی تفسیر القرآن (قرن ۵) ۳۴۰
- ۵-۱۱. تفسیر مجمع البیان (قرن ۶) ۳۴۲
- ۵-۱۲. تفسیر روض الجنان و روح الجنان (قرن ۶) ۳۴۴
- ۵-۱۳. التنویر فی معانی التفسیر (قرن ۶) ۳۴۵
- ۵-۱۴. تفسیر البلابل القلاقل (قرن ۷) ۳۴۵
- ۵-۱۵. تفسیر نزول القرآن فی شأن امیر المؤمنین علیه السلام (قرن ۷) ۳۴۷
- ۵-۱۶. تفسیر جلاء الازهان و جلاء الاحزان فی تفسیر القرآن (قرن ۸) ۳۴۷
- ۵-۱۷. تفسیر کبیر ابن متّوَّج (قرن ۹) ۳۴۸
- ۵-۱۸. تفسیر کنز العرفان فی فقه القرآن (قرن ۹) ۳۴۹
- ۵-۱۹. تفسیر طیفور (زنده در ۸۷۶ق) ۳۵۰
- ۵-۲۰. تفسیر تأویل الآیات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة (قرن ۱۰) ۳۵۰
- ۵-۲۱. تفسیر شاهي (قرن ۱۰) ۳۵۱

۳۵۲	۵-۲۲. تفسیر زواره‌ای (قرن ۱۰).....
۳۵۲	۵-۲۳. تفسیر زبدة التفاسیر (قرن ۱۰).....
۳۵۳	۵-۲۴. تفسیر القرآن الکریم.....
۳۵۴	۵-۲۵. تفسیر الصافی (قرن ۱۱).....
۳۵۶	۵-۲۶. تفسیر شریف لاهیجی (م. ۱۰۸۸ ق).....
۳۵۷	۵-۲۷. البرهان فی تفسیر القرآن (قرن ۱۲).....
۳۵۸	۵-۲۸. تفسیر نور الثقلین (قرن ۱۲).....
۳۵۹	۵-۲۹. تفسیر الامان من النیران (قرن ۱۲).....
۳۵۹	۵-۳۰. تفسیر شبر (قرن ۱۳).....
۳۶۰	۵-۳۱. تفسیر برغانی (قرن ۱۳).....
۳۶۱	۵-۳۲. تفسیر آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن.....
۳۶۲	۵-۳۳. تفسیر المیزان فی تفسیر القرآن.....

فصل پنجم ترجمه

۳۶۵	۱. معنای واژه «ترجمه».....
۳۶۷	۲. انواع ترجمه قرآن.....
۳۶۹	۳. جواز ترجمه.....
۳۷۰	۴. پیشینه ترجمه قرآن.....
۳۷۲	۵. ترجمه‌های کهن.....
۳۷۲	۵-۱. روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن.....
۳۷۳	۵-۲. ترجمه و تفسیر حسینی.....
۳۷۳	۵-۳. منهج الصادقین فی الزام المخالفین.....
۳۷۳	۵-۴. ترجمه و تفسیر شریف لاهیجی.....
۳۷۳	۵-۵. ترجمه تفهیم القرآن.....
۳۷۴	۶. ترجمه‌های شیعی متأخر.....
۳۷۴	۶-۱. ترجمه بصیرالملک.....

۳۷۵	۶-۲. ترجمه الهی قمشه‌ای
۳۷۵	۶-۳. ترجمه معزی
۳۷۵	۶-۴. ترجمه پاینده
۳۷۶	۵-۶. ترجمه آل آقا
۳۷۶	۶-۶. ترجمه رهنما
۳۷۷	۷. ترجمه قرآن به زبان‌های انگلیسی و لاتین

فصل هشتم: نگارش‌های علوم قرآنی

۳۸۱	۱. امامان شیعه و مباحث علوم قرآنی
۳۸۲	۲. علمای شیعه و آثار علوم قرآنی
۳۹۹	منابع
۴۱۹	مقالات
۴۲۱	نمایه‌ها

مقدمه معاربت پژوهش

حقیقت اصیل ترین، جاهلانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق به جاها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه توطئه ها و ترفندها که برای مسووم و مسخ آن نساخته اند. چه تلخ واقعیتی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگوئسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام دار کرامت های خالصانه و پایان ناپذیر حقیقت جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر هم می بست و از دام و دانه دنیا رسته اند، و در این میان نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، به ویژه اسلام و

پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او ﷺ، برجسته ترین است. دانشمندان نام آور شیعه رسالت خطیر و بی نظیر خویش را بهره گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه دیده ها سوده و جان ها فرسوده اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار قزون از

شمار آثار نوشتاری و دیداری و به کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت افزاری و نرم افزاری در عرصه های گوناگون برای سیطره بر جهان می کوشند، رسالت حقیقت خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به ویژه عالمان دین، بس عظیم تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش های اسلامی می درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش هایی چشمگیر کرده، گام هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده اند، و می کوشند تا با فعالیت های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین المللی باز یابند. ولی در تمام پژوهش های علوم اجتماعی و انسانی تلاش های دانشمندان این مرزوبوم آن گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده اند. در این زمینه کمتر می توان رد پای ابتکارات و به ویژه خلاقیت های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه های دینی و سازه های دینی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم ترین اهداف و اولویت های مؤسسات علمی به ویژه مراکز پژوهشی حوزه های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره) در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت های بی دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت الله العظمی خامنه ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست ها و اهداف ترسیم شده از سوی

حضرت آیت الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه ریزی و هدایت دانش پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب بررسی و یکی از پژوهش های طرح کلان «تاریخ شیعیان امامی» است که به همت پژوهندگان گروه تاریخ این مؤسسه در حال انجام است. در این طرح جامع بنا بر این است که ابعاد مختلف تاریخ شیعیان امامی، اعم از ابعاد فکری، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و تمدنی، و نیز نگاه اهل سنت و مستشرقان به تشیع و شیعیان بررسی شود. در پژوهش حاضر، نوع نگاه و عملکرد شیعیان امامی درباره قرآن کریم به قلم محقق گرامی، بنابر حجت الاسلام والمسلمین علی امین رستمی بررسی شده است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمدرضا جباری که با نظارت و ارائه نظرهای سودمندشان و اتقان و غنای اثر افزوده اند، صمیمانه سپاسگزاری می کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

پیشگفتا

تمام مسلمانان از فرق و مذاهب مختلف معتقدند قرآن بر رسول مکرم اسلام ﷺ نازل شده و به حکم خداوند تبارک و تعالی، پیامبر اکرم ﷺ خود مفسر و مبین حقیقی قرآن است^۱ و آن حضرت تأکید فرموده‌اند: قرآن و عترت من از یکدیگر جداشدنی نیستند و تا زمانی که امت اسلام به این دو امانت گران‌قدر تمسک جویند، گمراه نخواهند شد.^۲ اما سوگمنانه باید گفت که اکثریت امت اسلامی بعد از رحلت پیامبر ﷺ، عترت را رها کردند. فقط پیروان مکتب اهل بیت ﷺ به این حدیث شریف عمل کردند و در راه درستی خداوند تبارک و تعالی و رسول اکرم ﷺ معین فرموده بودند، گام نهادند.

شیعیان اهل بیت ﷺ در طول تاریخ بی‌مهری‌ها و ستم‌ها را به جان خریده‌اند؛ اما در این راه استوار مانده‌اند. در میان کینه‌ها و دشمنی‌های فراوان مخالفان شیعه، اتهاماتی

۱. وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ (نحل، ۴۴)؛ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا تَبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ (نحل، ۶۴).

۲. ر.ک: احمد بن حنبل، المستدرک، ج ۳، ص ۴، ۱۷، ۲۶ و... و ج ۴، ص ۱۸۱ و ۱۸۹؛ محمد بن سعد بن منیع الهاشمی البصری ابن سعد، الطبقات الکبری، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، ج ۴، ص ۸؛ سلیمان بن ابراهیم قندوزی، یسایع المسوده، ص ۳۵ و دهها منابع دیگر اهل سنت و شیعه.

به چشم می خورد که با دیدگاه و عملکرد شیعیان تناسبی نداشته است و ندارد. در این باره می توان به شبکه های ماهواره ای، سایت های اینترنتی و آثار مکتوب فراوانی نظر افکند که در اختیار جریان های تکفیری - وهابی قرار دارد. مخالفان شیعه در پناه امنیتی که استکبار جهانی برای آنان فراهم کرده است، پیوسته بر ضد شیعه تبلیغ می کنند و می کوشند شیعه را فرقه ای خارج از اسلام معرفی کنند و مانع افزایش پیروان مکتب اهل بیت علیهم السلام در جهان شوند. از جمله اموری که به آن می پردازند، مسئله رابطه شیعیان با قرآن است. مخالفان شیعه برای رسیدن به این منظور، سهم زیاد پیروان مکتب اهل بیت علیهم السلام را در خدشه به قرآن نادیده می گیرند؛ حتی انکار نیز می کنند. آنان این گونه وانمود می کنند که شیعیان تنها باور قرآن را باور دارند؛ حتی گفته اند که شیعیان قرآنی دیگر به نام «المصحف الشیعی» دارند که غیر از قرآنی است که بین مسلمانان رایج است.^۱ همه این ناجوانمردی ها در حالی صورت می گیرد که در منابع شیعی هرگز اسم چنین مصحفی نیامده است و شیعیان در ادوار مختلف تاریخ نام آن را نیز ننشیده اند.

وقتی تاریخ قرآن را بررسی می کنیم، می بینیم که همین قرآن موجود مورد اهتمام شیعیان بوده است و آنان بیش از دیگران، در جمع آوری، نگهداری و فهم آن کوشیده اند. گذشته از آن، شیعیان گروهی اندک نیستند که روستایی دورافتاده زندگی کنند؛ بلکه در بیشتر کشورهای اسلامی ساکن اند و در بعضی از آنها اکثریت مسلمانان را تشکیل می دهند. در میان هزاران مسجد، مدرسه، حسینیه، روزه علمیه، کتابخانه و در خانه های صدها میلیون شیعه، فقط یک قرائت از قرآن یافت می شود و نسخه های موجود هیچ اختلافی با هم ندارند. همین امر گواه آن است که ایشان به مصحف ویژه ای غیر از آنچه در میان مسلمین وجود دارد، باور ندارند.

۱. رک: عبدالله خورشید بری، القرآن و علومه فی مصر، ص ۸۱

دربارهٔ عملکرد شیعه در خدمت به کتاب خدا نیز سخن بسیار است و ما در این نوشته به زوایایی از آن اشاره خواهیم کرد. گذشته از بی‌مهری‌های مخالفان مدعی، اهل‌بیت رسول اکرم علیه السلام و پیروان آنان نقش ویژه‌ای در خدمت به قرآن کریم دارند، و از جمله اقدامات مهم ایشان تفسیر، تأویل، تبیین معانی ظاهری و باطنی قرآن و بیان معارف و مبانی حقیقی آن، و پاسداری از این کتاب آسمانی در مقابل تحریفات و تغییرات بوده است.

امیر مؤمنان، علی علیه السلام، در جمع و کتابت قرآن در میان صحابه پیشتانند. آن حضرت در بیان تأویل، تفسیر، معانی و مفاهیم قرآن گوی سبقت از دیگران روده‌اند. دقت و تلاش ایشان در حفظ و پاسداری از قرآن بر احدی پوشیده نیست و تاریخ و کتب روایی گویای این حقیقت است. امیرمؤمنان، علی علیه السلام، اول کسی هستند که بعد از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله به جمع‌آوری قرآن پرداختند. مصحف‌های مهم دیگری که قرآن در آنها جمع شده بود، عبارتند از: مصحف عبدالله بن مسعود، مصحف ابی‌بن‌کعب، مصحف ابوالدرداء و مصحف مقداد بن اسود. هیچ‌گاه مصاحف دیگران به اعتبار مصاحف اینان نیست و صاحبان این مصحف‌ها بی‌مهم به ولایت و محبت اهل‌بیت علیهم السلام در تاریخ شهره‌اند.

بیشتر خادمان کلام وحی که در تاریخ نقش‌آفرین برداشتند، از ارادتمندان و شیعیان امیرمؤمنان‌اند. اول کسی که نظریهٔ یکسان‌سازی مصاحف را در دورهٔ عثمان مطرح کرد، حذیفه بن یمان بود. صحابی مهم دیگر که در خدمت به قرآن نقش‌آفرینی کرد، ابی‌بن‌کعب بود. وی در دورهٔ عثمان متصدی نوشتن قرآن براساس دیدگاه گروهی بود که مسئولیت استنساخ نسخهٔ واحد را برعهده داشتند و هر جا ثبت برخی کلمات برای آنان مشکل می‌شد، به وی مراجعه می‌کردند.

نقطه‌گذاری قرآن به دست ابوالاسود دؤنلی و دو شاگرد او، نصر بن عاصم و

یحیی بن یعمر، صورت گرفته است. اول کسی که به تجوید قرآن پرداخت، خالد بن ابی الہیاج، یار و همراه امیر مؤمنان، علی علیه السلام، بود. ضبط حرکات قرآن به شکل امروزی، به دست استاد بزرگ، خلیل بن احمد فراهیدی، صورت گرفت.^۱

شیعیان در تحقیق و بررسی اصول قرائت کوشیدند و قواعد آن را بنیان نهادند و با امانت داری و اخلاص تمام، ابتکاراتی در فنون قرائت به کار بردند و تغییراتی در آن ایجاد کردند. قرائت حفص از عاصم کوفی - که امروزه در جهان اسلام رایج است - یک قرائت شیعی خالص است. حفص که از اصحاب امام صادق علیه السلام است،^۲ قرائتش را از شیخ خود، عاصم بن ابی النجود، روایت کرده است که او نیز از بزرگان و معاریف شیعه به شمار می آمد و قرائت را از شیخ خود، ابوعبدالرحمن سلمی، اخذ کرده است. سلمی خود از خواص اصحاب امیر مؤمنان، علی علیه السلام، بود که مستقیماً قرائت را از آن حضرت علیه السلام گرفت و امیر مؤمنان، علی علیه السلام، آن را از پیامبر صلی الله علیه و آله و پیامبر از خدای عز و جل اخذ کرده است.^۳

بنابراین هرگاه تاریخ قرآن مجید و دوره هایی را که پی در پی بر آن گذشته است، بررسی کنیم، می بینیم که نص کنونی قرآن با وسع موجود، محصول کوشش های شیعه است. شیعیان آنکه در حفظ و ضبط قرآن کوشیدند و در تنظیم و تبیین آن از هیچ کوششی فروگذار نکردند. در واقع، اگر قرآنی وجود داشت باشد که بتوان آن را «مصحف شیعی» نامید، همین مصحف موجود است که در اختیار مسلمانان جهان قرار دارد.

برای تبیین بیشتر نقش شیعه در قرآن کریم، بر آن شدیم نوشته پیش رو را که

۱. ر.ک: محمد هادی معرفت، *التمهید فی علوم القرآن*، ج ۲، ص ۲۳۸.

۲. ر.ک: ابوجعفر محمد بن الحسن طوسی، *رجال الطوسی*، ص ۱۷۶.

۳. اسناد تمام این مطالب در متن کتاب ذکر شده است.

درآمدی بر این موضوع است، به قرآن‌دوستان تقدیم کنیم. در این کتاب، کوشیده‌ایم به رابطه شیعیان امامی با قرآن در طول تاریخ تا دوران معاصر به اختصار نظری افکنیم. از یک سو، دیدگاه شیعیان را درباره جایگاه و محوریت قرآن در اسلام و برخی موضوعات علوم قرآنی بررسی کنیم؛ از سوی دیگر، عملکرد آنان را درباره این کتاب آسمانی به اجمال ارزیابی کنیم.

دلیل پرداختن به این مباحث، آن‌هم با وجود کتاب‌های مفصل در برخی موضوعات علوم قرآنی، این است که اولاً بسیاری از این آثار تخصصی‌اند و بیشتر آنها به زبان عربی نوشته شده‌اند و برای عموم مردم قابل استفاده نیستند؛ ثانیاً بسیاری از این آثار، در حدیث، مفصل‌اند که برای عامه به‌ویژه جوانان و دانشجویان خسته‌کننده‌اند. بنابراین جای کتاب مختصر و در حد مخاطبان جوان خالی بود؛ اثری که علاوه بر اتقان، جامع باشد و امام مباحث مطرح را پوشش دهد.

در پایان، از همه کسانی که نگارنده را یاری کردند و امکان انجام دادن این پژوهش را فراهم ساختند، تشکر می‌کنم. از مسئولان محترم مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، به‌ویژه مسئولان محترم معاونت پژوهش، و همچنین از استادان گران‌قدر، به‌ویژه حضرت حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدرضا جباری که بر من منت نهادند و فروتنانه در مراحل مختلف تدوین این اثر از راهنمایی‌های عالمانه خود بهره‌مندم ساختند.

امید آنکه مسلمانان با پیروی از قرآن و اهل‌بیت (علیهم‌السلام) و بهره‌گیری از علوم و معارف آنان، مجد و عظمت دیرینه خود را بازابند.

علی امین‌رستمی

۲۲ بهمن ۱۳۹۵